

נאמר של נייר

מרידת הספרות העברית בקדושת יום כיפור *

מילחמת סופרי ההשכלה בבני-חושך * יום הכיפור האבוד של מ"ז

פייארברג, דויד פרישמן, מ"י ברדיצ'בסקי, י"ח ברנר ו... דן בן-אמוץ

מלחמת תרבויות

השכלה נגד רבנות

התנועה הספרותית-תרבותית היהודית המכונה ספרות ההשכלה היא התנועה הספרותית הראשונה והיחידה עלי אדמות, שהביאה להקמתה של תנועה מדינית, ש"יצרה, בסופו של דבר, מדינה. סופרי ספרות ההשכלה היו המסד, המעורר ו"המקדם לייסודה של הציונות, שהקימה, מאוחר יותר, את מדינת-ישראל.

בשנת 1862 החל ח.ז. סלוניימסקי ל-פרסם את עיתונו הצפירה, ושש שנים מאוחר יותר החל הסופר פרץ סמולנסקי לפרסם את ירחונו השחר, שהמוטו שלו היה: "אז יבקע כשהר ארזך רך ארוכתך מהרה תצמח..." הרעיון התרבותי המרכזי היה להוליך את העם ההולך ב"חושך הגולה ובאפלת הרבנות, ולהראותו אור גדול. כבר במטחי הפתיחה של סופרי ההשכלה היה ברור, כי מאבקם מכוון נגד מטרה אחת ויחידה: אלף שנות רבנות, שהביאו את היהדות וערכיה לכדי הסתאבות מוחלטת. הסופר ר"א ברודס פירסם באותה עת סיפור תחת הכותרת אורות מאופל, שבו הוא מתאר מעט מי עולמם הקודר של משכילים בודדים הי"ים בעיירה הנתונה לאפלת החסידות.

הסופרים אברהם מאפו, פרץ סמולנסקי והמשורר י"ח ברנר (יהודה לייב גורדון) היו נושאי אבוקת המאבק לחירות היחידה והתרבותית היהודית. במאמרו הי נודע שירתנו הצעירה כתוב חיים נחמן ביאליק: "האור — זו ההשכלה, כלומר, הדקדוק, לשון המדינה, הכנר הקצר וכו', והחושך — זו, כמוכן מאליו, הירמולקא, איפור קטניות כפפת..."

המאבק בין המשכילים לרבנים לא היה רק מאבק של מינהגים, אלא מאבק בין צנזורה לבין חופש הדעת וחופש האמונה. אין פלא בדבר, שהסופר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי גורש מבית חותנו ונאלץ לתת גט לאשתו, לאחר שנפתס בקריאה בסתר של הספר שינאה עולם לעם עולם מאת נחום סוקולוב, מאבותיה הראשונים של הציונות המדינית. את חשבונו הנוקב על אותה רבנות המשך ברדיצ'בסקי ב"מילחמת חורמה, שאותה ניהל נגד הרבנות וגבאייה, עד ליום מותו ב-1921.

ספרות ההשכלה הייתה בימי צעירותם של מתווי הדרך הראשיים של ספרותנו וראשיה, כברדיצ'בסקי וביאליק, לפרטי אסור, פרי עץ-הדעת, שברבות השנים, מאז ועד היום, שובש טעמו וקטנה חשיבותו. אין פלא בדבר, שקברניטי מערכת החינוך והתרבות היום עושים כל שבי יכולתם להבאיש פרי זה בעיני התלמידי דים. ולראייה: כמה פרקים מפוארים של אותה ספרות, שבתוכם להיעד על עוצמת מאבקה של הספרות העברית החדשה ב"רבנות ובשלוחיה.

בוהן בבית-הקברות

אתרי שירתו של י"ג. המציגה את הרבנות במערומיה, בשירים כמו על קוצו של יוד, החלה הספרות העברית המתחדשת

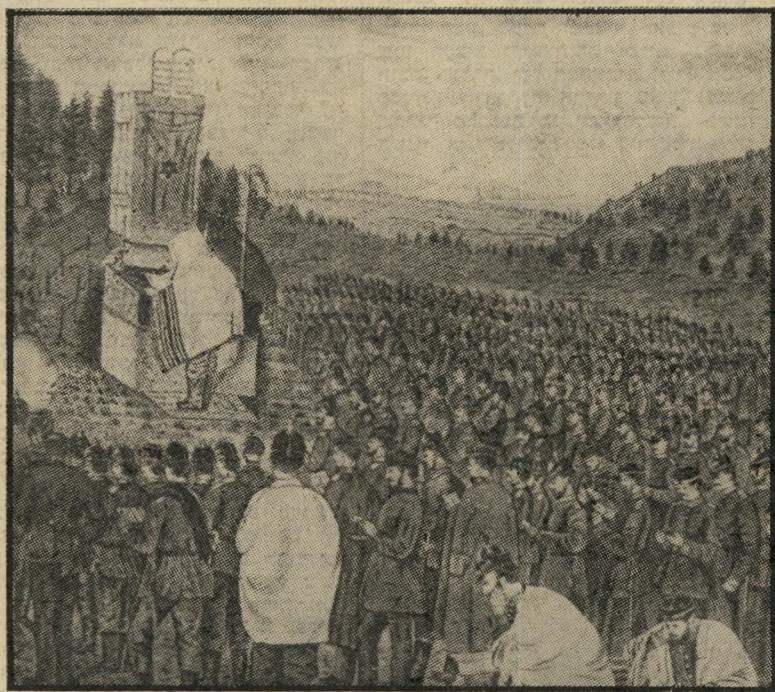
לנקוט בקו יצירתי ברור, של מאבק נגד דיכוי של הפרט במסגרות הדתיות. סופר נודע באותם ימים כדויד פרישמן פירסם סידרת סיפורים תחת הכותרות המתגרות: ביום הכיפורים, יזכור, שלושה שאכלו, איש ומיקטרתו, כהן בבית-הקברות, ועוד סיפורים מגנתיים, שעצם ההתרסה מצוייה כבר בכותרותיהם.

פרישמן העלה גרייה של דמויות ש"פרצו בעוצמה את מיסגרות השמרנות של היהדות — או שנשתמדו, או שקיללו את האל וביכרו על פניו את הסיטרא-אחרא. גיבוריו וגיבורותיו של פרישמן העדיפו את אהבתם על פני דתם, את המוסיקה האירופית על פני מנגינות המסורת של בית-הכנסת ובית-המדרש, תוך שהם מציגים את עולם הדת והמסורת כעולם מזדקן והולך וכלה. בסיפור שבו מתמודד פריש"ן עם צום יום הכיפורים הוא כותב: "לא כמתים אדבר הפעם, כי אם בנפש חיה, אשר כעודה בחיים נעשתה לה אור כרה ואשר כמו מת חשבה... והדברים

"כי קם בלי אלוהים..."

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, תלמיד חכם, בוגר ישיבה מזהיר, מרד בריש גלי ובראש חוצות בכל הקדוש ליהדות ולאות העברית, כפי שהיתה קיימת עד ליום שבו החל הוא לפרסם את סיפוריו. ברדיצ'בסקי הינו דמות של סופר ומורד, דמות של אישיות תרבותית בקנה-מידה בינלאומי, שאין ספק כי את אותותיו הוא עשוי להותיר בתרבותנו ובתרבות העמית עוד במשך דורות רבים; בעיקר המרידה שביצירתו.

כבר בסיפורו אויב כתוב ברדיצ'בסקי את מוטו המרידה שלו ביופיה-הסיפורים, בנוסח המובא כאן: "ליל כיפורים! ליל פחד ואימת הדין לכל עדת בני-ישראל כגולה וכארץ. עברו ימי זכרון בשופר, עברו ימי התשובה שבחול ואמירת תפילות ותחנונים רבים וצקוני-לחש; עבר יום שאחרי עמל הנביאים והחכמים, לעקור

תפילת יום-הכיפורים בעת המיזחמה בין גרמניה לפרוסיה (1870) הדפסה על מיטפתח פישתון

האלה, אשר אנוכי בא לכתוב לפניכם על הנליין, מלאים יגון ותמוררים רבים ובעלותם על לבי העלו נטפי דמעות..." פרישמן אינו מסתפק בחשבון נפש נוקב, אלא מתאר בשלושה שאכלו לזלילה של יום הכיפורים בנוסח הזלילה הגדולה. במקביל לפרישמן הרי ש"ז פייארברג מוליך את גיבורו בנובלה לאן ל-מרידה בת ובמסורת. מעשה כינוי הנר שלו ביופיה-הסיפורים הוא ביטוי מודגש ו"מכוון של כפירה דתית. כפירתו של נחמן, גיבור לאן, אף מזכירה, אם לצטט את פרופ' גרשון שקד, את וידוייו המפורסמים של אוגוסטינוס הקדוש הנוצרי. נחמן של פייארברג סותר את כל הקדוש שה"יהדות הרבנית בת אלף השנים שומרת ומגינה עליו, והוא מכבה את הנר ביום הכיפורים בהכרה מלאה. שהיא אקט של התרסה ומרידה באותה יהדות.

...ונשמע פתאום בעומק הבית הדיין קול כקול כלב נובח. ויפכהו בני-העם ויצא לבק; נרמה כאילו בא השטן כי-ניהם לקפזני, ויפנו כה וכה ויראו את אליפלט עומד עלייד עמוד הבימה ורירי

יוצא מפיו ועיניו בולטות. נשך אותו בלב לפני שלושת ימים, וכלב שומה היה. ותהי מהומה ופחד בבית-האל ויראו אנשת אליו. התאורו עון שני קצבים, ויפירו טליותיהם מעליהם וישליכוון על פניו, בכ" די שלא ישוך אחריהם, וישארו מחוץ לבית, לבית אמו..."

ולא פלא הוא, שברדיצ'בסקי מסיים את סיפורו במילים המחרידות, המנתקות אותו לחלוטין מדתו. "וגם בהרזיקי נרדו אחרי ימים מעמי וממולדתי, ואיפרד מ" מסגרות עולמי זה בחוקה, ליווני גם ליווני הניגודים הרבים האלה, צלם עמי ככל אשר אלך, ולא אדע מנוח. — — —"

לעתים מוצגים יהודים עבדקנים ושומרי-מצוות בסיפורי ברדיצ'בסקי בתיאורים שליליים, כמו: "היא שונאת את כל השראות הנמכות והפאות הארוכות, את זקניהם הבלתי-מסורקים והכגדים הארוכים והבלתי-נקיים, היא מרגשת שאינה שייכת להם כלל וגם אינה רוצה להיות שייכת להם..." גיבור אחר של ברדיצ'בסקי, נתן-אריה, מגיע למצב, שבו הוא מצית ושוף את בית-הכנסת: "ואם לא יעשה את זממו עתה יהיה כגבר איז-איל. בידיים רועדות לקח את תיבת עצי-הגפרית, אשר שם בצלחתו, ומשפשף איזה כהם מתיבה, וי יעלו להב, והוא שם אותם על קצה הגג של הכניז והלז בוטר מעט, בראשונה בלי חפץ, ואחרייכן במהירות יותר גרד-לה..."

זו מילחמת חורמה בין סופר משכיל לבין הדת, בין ספרות ההשכלה לבין הרבנות המחמירה, המעכבת את קידומו ודרכו של העם. ברדיצ'בסקי כמו ממשך במאות סיפוריו ומאמריו את אימרתו של נחמן מלאן של פארייברג, וכותב: "וכי קומנו מעל משכבו בכוקר ידע, כי קם בלי אלוהים..."

משתה ביום הכיפורים

סופר מרכזי ביותר ובולט בספרות העברית החדשה, שחלק ניכר מיצירותיו נכתב כבר בארץ-ישראל, הוא יוסף חיים ברנר. עולמו, בניגוד לעולמם של קודמיו, היה עולם ללא אלוהים, עולם של אובדן כל גמע עם ההשגחה העליונה, עולם של אדם, של סופר גאון, שלא היה נכון לקבל את התשובות הדתיות. הוא הגדיר את הכמיהה של בני-האדם לאל כך: "באים אנשים, המתאמרים לנאור רים, ואינם מתביישים להשליך לתוך הלוע הנורא הפתוח פתותי דברים לא מעלים ולא מנודים, דברים שבשום אופן לא ירככו כלום, לא יחממו כלום ולא יגלו כלום, עלי-דבר איזו פיקציה — פיקציה בכל המובנים — שהם מחפשים אחריה ומתגעגעים אליה ומוציאים אותה, עלי-דבר איזו פיקציה דמתקריא אלהות..."

ברנר מרחיק לכת, מתעלם מקדושת ה"גנ"ד, ומשמיע אמירה, שעוררה בשעתו סערה תרבותית מהממת. הוא טוען: "כשאני לעצמי אין כשבילי גם לבורת הישנה אותה הערך, כשהכל צועקים עליו בתור, כתבי קודש, ספר הספרים, ה" ספר הנצחתי וכו'. מן ההיפנוז של עשרים וארבעת ספרי הביבליוה נשתח"רתי זה כבר, כבר... הרבה ספרי חול מן הדורות האחרונים יותר קרובים אלי, יותר גדולים בעיני ויותר עמוקים. אך אותה החשיבות שאני מכיר ומוצא ב" תנ"ך, בתור שרירי זכרונות מימים רחוקים ובתור התגלמות רוח עמנו ורוח ה'